

рела, які розкривають образ собаки. При дешифровці елементів складної знакової системи, якою є орнамент трипільсько-кукутенської кераміки, вони розглядаються у поєднанні з іншими знаками. В уявленнях давніх землеробів собака виступала не тільки універсальним стражем, але й була персонажем міфів, включаючи космогонічні. Конкретний же зміст міфів, очевидно назавжди залишиться таємницею, яка стимулює фантазію дослідників і спонукає їх до безкінечного наукового пошуку.

V. G. Zbenovich

ZOOMORPHIC MOTIFS IN PAINTING OF POTTERY IN THE TRIPOLIE-CUCUTENI CULTURE.

Ornaments of pottery in the Tripolie-Cucuteni culture present coded mythological picture of the world. A dog was one of the main characters of ancient beliefs. Images of animals are analyzed for main regions of culture. Sources which describe an image of a dog are considered in detail. The ornament of the Tripolie-Cucuteni pottery is an intricate system of symbols and its elements are decoded and studied in combination with other symbols. In the world outlook of ancient farmers a dog was not only a universal guard but also a character from mythes, cosmogenic mythes included. The specific content of the mythes will, probably, a myth forever. It excites the imagination of researchers and imples them to the ever-lasting scientific search.

ХРОНОЛОГІЯ І ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТРИПІЛЛЯ А

Н. Б. Бурдо

У статті розглянуто проблему синхронізації та періодизації поселень культури Прекукутені-Трипілья А і запропоновано їх періодизацію.

Проблема періодизації трипільської культури має досить широку історіографію. На початку вивчення Трипілья найбільш ранні пам'ятки культури ще не були відомі, так як і культура Прекукутені у Румунії. Спробу періодизації трипільсько-кукутенських матеріалів було зроблено Т. С. Пассек у 30-ті роки. В науковому архіві Інституту археології НАНУ зберігається рукопис статті Т. С. Пассек і Б. Латиніна «Спроба класифікації кераміки трипільської культури Східної Європи», датований 1929 р.¹ Вже 1935 р. Т. С. Пассек видала монографію з класифікації кераміки трипільської культури. Запропонована там періодизація трипільської культури цілком побудована на основі типологічного аналізу посуду². Саме типологічний метод спричинився до помилкового віднесення до фіналу Трипілья ряду пам'яток, які, як потім було встановлено, починають розвиток культури. Коли з'явилася інформація про стратифіковану пам'ятку кукутенської та прекукутенської культури у Румунії Ізвоар, Т. С. Пассек вже наприкінці 30-х років уточнює та удосконалює періодизацію трипільської культури³, виходячи з стратиграфічних даних. У завершеному вигляді, з розгорнутою аргументацією, схему періодизації трипільських поселень було опубліковано Т. С. Пассек вже по війні⁴.

Ранній період розвитку культури, який отримав назву Трипілья А, мав досить обмежені матеріали, що унеможливлювали його періодизацію.

© Н. Б. БУРДО, 1998

У повоєнні роки почалося вивчення ранньотрипільських пам'яток, яких нині налічується в Україні майже 50. Ще близько 100 поселень відомо у Молдові та Румунії. Спроби зробити періодизацію пам'яток того чи іншого регіону ранньотрипільської культури узгоджувалися з даними інших регіонів, а Трипілля А розглядається у комплексі з румунськими матеріалами культури Прекукутені (Прекукутені-Трипілля А). Уперше думку про можливий поділ Трипілля А на хронологічні підетапи висловив В. М. Даниленко у зв'язку з вивченням ранньотрипільських поселень у Побужжі. Спочатку В. М. Даниленко запропонував поділ Трипілля А на три⁵, а потім на чотири хронологічні групи⁶. Причому, як синхронні презентовано поселення Гайворон та Флорешти, Гренівка і Лука-Врублівецька, а Сабатинівку II поділено на два хронологічні горизонти. Втім, з такою синхронізацією пам'яток неможливо погодитися, бо у керамічному комплексі поселення Флорешти є боянські риси і воно належить до етапу Прекукутені II — Трипілля А за періодизацією румунських археологів. В комплексі Гайворона таких рис немає, і ця пам'ятка датується етапом Прекукутені III — Трипілля А. Керамічний комплекс поселення Луки-Врублівецької має аналогії у Трипіллі VI. Немає підстав і для поділу Сабатинівки II на хронологічні горизонти.

Більш вдалою, на наш погляд, є хронологічна схема Трипілля А, запропонована В. І. Маркевичем, але вона охоплює тільки пам'ятки на території Молдови⁷.

С. М. Бібіков у 60-ті роки зробив спробу хронологічного поділу ранньотрипільської культури за типом жител, але вона була не дуже вдалою, бо цей критерій не може бути покладеним в основу хронології, а визначає будівельні горизонти пам'яток.

Опублікована В. Думитреску на початку 60-х років схема періодизації Прекукутені сьогодні не зовсім відповідає матеріалам, отриманим за останні тридцять років. Але основні етапи, запропоновані В. Думитреску, Прекукутені I, II і III здаються нам взагалі вірними, але потребують деталізації⁸.

На початку 70-х років А. П. Погожева зробила спробу періодизації Трипілля А на основі аналізу пластики. Як вказує і сама авторка, така схема може бути використана тільки з урахуванням даних інших категорій матеріалу⁹. В основу класифікації А. П. Погожевої покладено статистичні методи обробки матеріалу, отже, періодизація базується на висновках з класифікації. Але колекції ранньотрипільської пластики дуже нерівноцінні за кількісним критерієм. Тож статистичному аналізу підлягають і сто екземплярів, і п'ять, що, мабуть, не зовсім вірно. В результаті такого аналізу на одній хронологічній паралелі А. П. Погожева розміщує Берново та Печери¹⁰, в той час, як К. К. Черниш ґрунтовно доведено належність Печер до етапу VI Трипілля¹¹. Саме невелика кількість пластики з Печер призвела до помилки. У монографії з трипільської пластики, виданій у 1983 р., А. П. Погожева підкреслила можливість використання зроблених нею у ході класифікації хронологічних спостережень тільки для тієї категорії матеріалів, яка проаналізована¹².

На початку 80-х років К. К. Черниш було сформульовано основний принцип, який застосовують дослідники, створюючи хронологічні схеми для Трипілля А. За цим принципом зіставляються ранньотрипільські матеріали з комплексами Прекукутені I, II і Кукутені А, послідовність яких встановлено завдяки стратиграфічним спостереженням в Румунії. Найбільш ранні поселення Трипілля А — Прекукутені III зберігають ознаки, що є у Прекукутені II, а в найпізніших формуються нові елементи, що поширені вже на етапі Кукутені А — Трипілля VI. Ранній етап трипільської культури поділено К. К. Черниш на дві частини з трьома хронологічними періодами в кожній, тобто він складається з шести підетапів¹³. На нашу думку, поділ К. К. Черниш Трипілля А на дві частини є слушним, бо перша половина — ступені 1—3 (Прекукутені I, II — Трипілля А 1—3) відповідає періоду, коли в керамічному комплексі ранньотрипільської культури ще зберігаються риси культури Боян, тобто відображають формацийний період, а друга половина — ступені 3—6 пов'язані з «класичною» ранньотрипільською культурою (Прекукутені III — Трипілля А 3—6). В цілому періодизація Трипілля А, запропонована К. К. Черниш, є найбільш вдалою з усіх існуючих, але авторка не досить послідовно застосовувала власні принципи періодизації окремих пам'яток, тому останні не завжди вірно розташовані у періодизаційній схемі.

В. Г. Збеневич на початку 80-х років зробив хронологічну схему для Трипілля А дуже близьку до періодизації К. К. Черниш, але підвалини її полягали у використанні статистичних методів для створення хронології пам'яток, тобто підрахування відсотків виокремлених ним технологічних груп кераміки¹⁴. Однак В. Г. Збеневич вважає, що, крім співвідношення технологічних груп, враховувати в межах останніх необхідно наявність чи відсутність тих чи інших форм посудин, змін цих форм, еволюцію орнаментальних схем і самих видів орнаменту. Тобто, В. Г. Збеневич для створення хронологічної схеми використовує саме ознаки, запропоновані К. К. Черниш, бо технологія виготовлення посуду не є хронологічною ознакою, що і підтверджує праця В. Г. Збеневича¹⁵. Крім того, за даними самого В. Г. Збеневича, одна з трьох технологічних груп зникає протягом розвитку ранньотрипільської культури, оскільки порівняння пам'яток здійснюється за співвідношенням відсотків технологічних груп кераміки, періодизація пам'яток, де не всі групи наявні, неможлива, і значна кількість поселень не може бути продатована через відсутність для цього критеріїв. Ніхто не може заперечувати великого значення статистичного методу, але застосування його у вигляді, запропонованому В. Г. Збеневичем, унеможлиблює, датування пам'яток з невеликими колекціями, які не підлягають статистичній обробці. Тому до періодизаційної схеми Трипілля А в роботі В. Г. Збеневича увійшли лічені опорні пам'ятки¹⁶, а решта, десятки ранньотрипільських поселень, залишилися з неуроченим хронологічним положенням¹⁷.

Зупинимось на критеріях, які сьогодні можуть бути використані для періодизації ранньотрипільської культури. Незначна ефективність статистичного методу в цьому випадку очевидна. Звичайно, першою умовою хронологічного розподілу поселень є стратиграфія. Стратифіковані пам'ятки трипільської культури, і ранньотрипільської зокрема, кількісно дуже обмежені. Але в Румунії зроблено певні стратиграфічні спостереження під час досліджень в Извоарі¹⁸, Тирпештах, на телі Подурь-Дялул Гіндару¹⁹. Ці спостереження можуть бути покладені в основу періодизації культури Прекукутені-Трипілля А. Вони цілком підтверджують послідовність трьох фаз розвитку, запропонованих В. Думитреску (I, II, III). Оскільки пам'ятки Прекукутені, на основі яких може бути розроблена хронологія із застосуванням стратиграфії, та Трипілля А складають єдину культуру, то ми приймемо три опорні фази періодизації ранньотрипільської культури. В. Г. Збеневич відійшов від традиції поділу етапів Трипілля на окремі фази, а запропонував користуватися поняттям «тип пам'ятки» для визначення його хронологічної позиції²⁰. На нашу думку, це дуже невдала пропозиція, бо, крім того, що пам'ятки не отримують чіткої хронологічної ніші, це поняття ще й дуже громіздке й незручне в користуванні. Крім того, поняття «тип пам'ятки» трипільознавці використовують, як правило, для визначення локально-хронологічних об'єднань, близьких до локальних варіантів (наприклад, вихватинський, софіївський типи і т. д.), а не для суто хронологічних визначень. Тобто відкидання цифрових позначок для фаз розвитку Трипілля А тільки внесе плутанину в термінологію. Треба підкреслити, що такі категорії матеріалу, як поселення, житла, виробничий інвентар є найбільш консервативними атрибутами культури й зумовлені господарсько-культурним типом, тому лише частково можуть бути використані для періодизації. Найбільшою мірою піддані інноваціям керамічний комплекс. Тому саме він, поряд з аналізом інших категорій матеріалу, може бути використаний для періодизації. Послідовність розвитку керамічних комплексів ранньотрипільських поселень можна простежити тільки за наявністю класифікації кераміки Трипілля А. Це дасть змогу побачити розвиток чи зміни всіх виокремлених типів протягом існування культури. В основу запропованої класифікації покладено традиційний поділ ранньотрипільської кераміки, використаний Т. С. Пассек²¹.

У керамічному комплексі Трипілля А розрізняють дві великі групи — столовий та кухонний посуд (назви, звичайно, умовні). Столовий посуд виготовлено з глини з домішкою дрібного шамоту: у невеликих посудинах ретельно вимішаної, у великих — досить грубого замісу. Товщина стінок посудини залежить, як правило, від її розмірів. Поверхня столового посуду ретельно заглажена, підлощена, іноді має гарне лискування. Остаточо судити про обробку поверхні ранньотрипільських посудин ми не можемо, бо залежно від умов залягання

кераміка має різний ступінь збереженості. Як правило, найбільш близьким до первинного вигляду буває посуд, отриманий при дослідженні ям із значної (до 1 м) глибини. Умови залягання впливають і на збереженість на фрагментах посуду фарб — білої і червоної. Останні зауваження свідчать, що обробка поверхні і застосування фарби не можуть виступати як хронологічні ознаки. Столовий посуд прикрашався прокресленим, врізним, рельєфним орнаментами, відбитками штампа, канелюрами, інкрустацією білою пастою, фарбуванням червоною фарбою. Всі ці способи наявні на посудинах окремо чи в різних сполученнях. Застосування в оздобленні посудини різноманітних видів заглибленої орнаменталії у сполученні з фарбою є характерною рисою культури Прекукутені-Трипілля А.

Орнаменталія знаходиться у певній кореляції з формами столового посуду, і саме форми визначено типоутворюючою ознакою²². Серед способів орнаменталії найбільш архаїчним є врізний орнамент. В неолітичних культурах він заповнювався білою пастою. Тло посудини, як правило, було у чорних тонах, тобто композиція складала позитивно-негативний чорно-білий візерунок. Там же застосовувалась і червона фарба. Заповнення жолобків орнаменту фарбою характерне також для енеолітичних культур Карпатського басейну. Треба зазначити, що зберігається таке фарбування дуже погано і дійшло до нас у фрагментарному стані. Орнаментальні зони, утворені відбитками штампа, ніби імітують врізний візерунок. Вони теж є архаїчними і характерні для посуду Хаманджі, Бутміра, Вінчі.

До основних форм-типів столового посуду належать горщики різних підтипів, які відрізняються S-подібним профілем та малим діаметром дна, кубки з канелюваною шийкою, миски близькі за профілем до горщиків, фруктошниці — миски різного профілю на високому піддоні, вази, кулеподібні та грушоподібні посудини з покриттями. Крім того, в керамічному комплексі багатьох ранньотрипільських пам'яток є фрагменти великих товстостінних посудин — зерновиків із заглибленим чи рельєфним орнаментом. Вони мають ознаки як кухонного, так і столового посуду і можуть бути віднесені до особливої групи кераміки²³.

Кухонний посуд культури Прекукутені-Трипілля А вироблено з глини з домішкою шамоту, у великих посудин вміст тіста поганий, шамот крупнотовчений, невеликі посудини виконані більш ретельно. Випал кухонного посуду не відрізняється від столового, він досить сильний, рівномірний, до жовтого або цегляного кольору. Для оздоблення кухонного посуду використовувався руст — обмазка поверхні рідкою глиною, іноді з пальцевими розводами, пальцеві защипи (багаторядні композиції з пальцевих защипів утворюють орнамент у вигляді барбатури), різноманітні рельєфні зображення — воскоподібні наліпи, шишечки, фігури, характерні петлеподібні ручки (іноді на посудині їх буває більше двох). Форми кухонного посуду менш різноманітні, але їх теж чимало: горщики різних розмірів, S-подібні в плані, багаторучні посудини, глечики, фруктошниці, цідилки, миски, піфоси, покриття.

Весь керамічний комплекс є дуже специфічним, характерним саме для культури Прекукутені-Трипілля А, починаючи з фази Прекукутені II. Хронологічною ознакою є окремі риси кераміки: особливості форм, способів оздоблення, орнаменталії. Треба зазначити, що широке використання статистичного методу для зіставлення керамічних колекцій ранньотрипільських поселень неможливе з кількох причин. По-перше, кількість кераміки з різних поселень дуже різниться. На деяких розкопано по кілька жител, на інших одне-два. По-друге, керамічні знахідки не однакові у різних комплексах — котлованах заглиблених частин жител, наземних житлах (площадках), ямах, культурному шарі. Так, заповнення котлованів і ям, як правило засмічено уламками посуду, кістками тварин, залишками крем'яного виробництва, тощо, тоді як у наземних житлах під шаром обпаленої глини знаходять від одного до кількох десятків розвалів посудин, немов навмисно розставлених у будинку. Причому в ямах дуже багато фрагментів кухонного посуду, а під час розкопок наземних жител знаходять більше столової кераміки. Тобто співвідношення груп столового та кухонного посуду залежить від виду комплексу, з якого він походить, і не може вважатися хронологічною ознакою.

Розглянемо особливості керамічних комплексів різних фаз культури Прекукутені-Трипілля А. Матеріали найдавнішої фази — Прекукутені I відомі тільки у Східній Трансильванії та Прикарпатській Молдові.

Фаза Трипілля АII характеризується ще досить еkleктичним, не дуже сталим керамічним комплексом, але вже тут у Бернашівці, Рогожанах, Флорештах I, ми бачимо не тільки всі основні форми та типи орнаменту, що характерні для ранньотрипільського посуду, а й певний зв'язок між формами посуду та способами орнаментатії, орнаментальними сюжетами та композиціями, що утворюють злагоджену систему, елементи якої мають подальший розвиток. Для столового посуду характерні такі способи орнаментатії, як врізний, заглиблений, канельований та орнамент із зон, утворених відбитками штампу, використання білої і червоної фарб для заповнення заглиблених частин візерунка (біла паста) та фону між ними (червона фарба). Причому, типовим є поєднання на одній посудині врізного та заглибленого орнаментів, сполучення канелюрів з елементами штампа та прокреслених ліній, а також зон з відбитків крупного штампа, що імітує врізний орнамент. Спостерігається певний зв'язок між формами столового посуду та орнаментатією. Заглиблені лінії і канелюри частіше трапляються на горщиках, кубках, мисках. Зони штампованого орнаменту характерні для грушоподібних посудин та покришок. Врізний орнамент, в тому числі «вовчий зуб» та «шаховий», поширений на фруктовницях, грушоподібних посудинах та покришках. Крім згаданих композицій він утворює різноманітні стрічки й часто пов'язаний із зміїним сюжетом. Врізний орнамент трапляється тільки на фазі Трипілля АII, на пізніших фазах він зникає, інші засоби орнаментатії продовжують існування.

На фазі Трипілля АII форми-типи столового посуду мають такі особливості. Горщики переважно невеликі, слабопрофільовані, видовжені, найбільша ширина їх тулуба припадає на середину посудини, прикрашені здебільшого канелюрами та лінійним візерунком. Кубки досить поширені. Підтип кубків з канельованою шийкою та заглибленим орнаментом є вже в Бернашівці, трапляються кубки й іншого підтипу — з високою шийкою, прикрашеною заглибленим візерунком. Саме він характерний тільки для фази Трипілля АII, а пізніше зникає. Миски у матеріалах Бернашівки та Окопів наявні в окремих фрагментах, судячи з яких можна зробити висновок, що заглиблені лінії на них заповнювалися білою пастою, а фон фарбувався червоною. Такі знахідки свідчать про те, що застосування червоної фарби зафіксовано вже у керамічних комплексах найраніших трипільських поселень. Доречно буде згадати про орнаментатію тонкими червоними лініями фарби статуєток з шару Прекукутені II в Подурь-Дялул-Гіндару²⁴, що засвідчує використання в орнаментатії фарби, починаючи з перших фаз розвитку культури Прекукутені-Трипілля А. Фруктовниці дуже поширені в керамічних комплексах Бернашівки і Окопів, причому переважають ребристі посудини, на яких групи «вовчого зуба» ритмічно чергуються над та під ребром чаші, а піддони прикрашені композиціями з «шаховим орнаментом». На фінальних пам'ятках фази Трипілля АII, 2 типу Окопів, Флорешт III врізний орнамент часто змінюється подібним до нього із зон крупного штампа (*sah degeperat*), а на місці «вовчого зуба» чергуються риси заглиблених ліній, які іноді прикрашають і піддон. Грушоподібні посудини представлені в матеріалах Бернашівки, Рогожан, Флорешт I, Окопів здебільшого фрагментарно. Їх придонна частина не так чітко модельована, як на пізніших фазах, деякі мають складний профіль тулуба (двоярусні). На наступній фазі Трипілля АIII традиція двоярусних грушоподібних посудин зберігається тільки в поселенні Кошерниця у Молдові²⁵. Ці посудини закривалися покришками з високою грибоподібною рукою. Покришки мають конічний або різкий профіль з ребром. Останній підтип характерний саме для фази Трипілля АII. Грушоподібні посудини прикрашені врізним або орнаментом із зон штампа та заглибленими лініями. Черпаки представлені досить широко і в Бернашівці і в Окопах, вони прикрашені канелюрами, штампом, заглибленим орнаментом, мають зооморфні ручки і не відрізняються від таких виробів у пізніших пам'ятках.

Кухонний посуд фази Трипілля АII презентований переважно горщиками з барбагином, який дуже різноманітний, тарними посудинами, оздобленими «рустом», глечиками з рустованим тулубом, ребристими фруктовницями з рус-

тованою зовнішньою поверхнею миски та піддоном. Посуд з барбатином та ребристі фруктовниці поширені саме на пам'ятках фази Трипілля АІІ, потім поступово зникають. Взагалі, орнамент у вигляді барботину, русту, різноманітних наліпів та рельєфів є дуже архаїчним, пов'язаним не тільки з культурами неоліту Подунав'я та Карпатського басейну, але його традиції у кухонному посуді зберігаються, окрім барботину, до етапу VII Трипілля. До особливої групи кераміки належать зерновики, прикрашені орнаментом з сполучених врізних та заглиблених ліній. Вони мають характерний профіль з високою розташованими плічками. Така форма знаходить аналогії в матеріалах Прекукутені I, культурі Турдаш, але трапляється і на пізніших фазах в матеріалах поселень олександрівської групи.

Матеріали досліджень В. Г. Збеновича в Бернашівці та Окопах²⁶, Т. С. Пасек у Флорештах²⁷, В. І. Маркевича у Флорештах 3 і Рогожанах²⁸ дають змогу розділити фазу Трипілля АІІ на дві підфази: Трипілля АІІ, 1, яка презентована Бернашівкою, Флорештами 1, Рогожанами, і Трипілля АІІ, 2, до якої належать Флорешти 3, Окопи, Бабшин, Нестоїта 4 (табл. 1). Хронологічним критерієм виступає, головним чином, посуд із врізним орнаментом, на підфазі Трипілля АІІ, 2 він трапляється як виняток, його замінюють композиції з відбитків крупного штамп, що у румунських археологів отримав назву «sah-degenerat». Поширені, як і раніше, ребристі фруктовниці, горщики з барбатином.

Наступну фазу — Трипілля АІІІ можна поділити на три підфази. Певні ознаки керамічних комплексів пам'яток підфази Трипілля АІІІ, 1 відрізняють їх від попередніх поселень. Зникає врізний орнамент, як виняток трапляються композиції з відбитків крупного штамп (sah degenerat), є ребристі фруктовниці, замість «вовчого зуба» вони прикрашені групами рисок (рис. 1, 37), майже зникають грушоподібні посудини із складним профілем та ребристі покривки, кубки з шийкою, прикрашені заглибленим орнаментом. Є посудини з барбатином, кухонні ребристі фруктовниці. Представлені також зерновики третьої групи кераміки. Набувають поширення типи посуду, які на фазі Трипілля АІІ траплялися рідко. Горщики залишаються найбільш поширеною формою столового посуду, але частіше трапляються підтипи горщиків з високою розташованими плічками і маленьким дном, S-подібного профілю (рис. 1, 41). Найчастіше візерунок на горщиках виконується заглибленим орнаментом у сполученні з канелюрами і штампом. Є кубки з канельованою шийкою (рис. 1, 42, 44-46), миски із заглибленим орнаментом і червоним фарбуванням (рис. 1, 47-50), грушоподібні посудини з чітко вирізною донною частиною, оздоблені заглибленим візерунком чи орнаментом із зон штамп (рис. 1, 34-35) і конічними покривками з грибоподібними ручками (рис. 1, 33). Трапляються кулеподібні посудинки з канельованим тулубом та покривками, аналогічними покривкам грушоподібних посудин (рис. 1, 40). Миски від фруктовниць набувають S-подібного профілю, вони часто мають отвори у піддонах і прикрашені заглибленим візерунком. Досить поширені вази — форма подібна до фруктовниць, але миска не на піддоні, а має видовжену високу циліндричну донну частину (рис. 1, 38-39). Серед кухонного посуду поширене оздоблення рустом, рядами зашипів, невеликі наліпи на тулубі посудин. Коло пам'яток підфази Трипілля АІІІ, 1 значно ширше, ніж попередньої. На Дністрі до нього може бути віднесено поселення Вороновиця, яке В. Г. Збенович, на наш погляд помилково, датував фазою Трипілля АІІ, у межиріччі Дністра та Південного Бугу — Тимкове, Слобідка-Західна, на Південному Бугу — Гайворон, а також саме східне ранньотрипільське поселення у межиріччі Південного Бугу і Дніпра — Гребенюків Яр, що маркірує значне розширення ранньотрипільської території саме на ступені Трипілля АІІІ, 1 (табл. 1).

До наступної підфази — Трипілля АІІІ, 2 можуть бути віднесені на Дністрі поселення Берново-Лука та Лука-Устинська, у межиріччі Дністра та Південного Бугу — Олександрівка, на Південному Бугу — Сабатинівка II, Могиляна III (табл. 1). Керамічні комплекси цих пам'яток та попередніх поселень дуже подібні, але тут майже зникають ребристі фруктовниці (окремі екземпляри є у Сабатинівці II), посуд з барбатином трапляється рідко, а в заглиблених орнаментальних композиціях зрідка з'являються ямки. Серед форм-типів є великі профільовані миски (рис. 1, 32) — ознаки, які поширюються на наступних етапах.

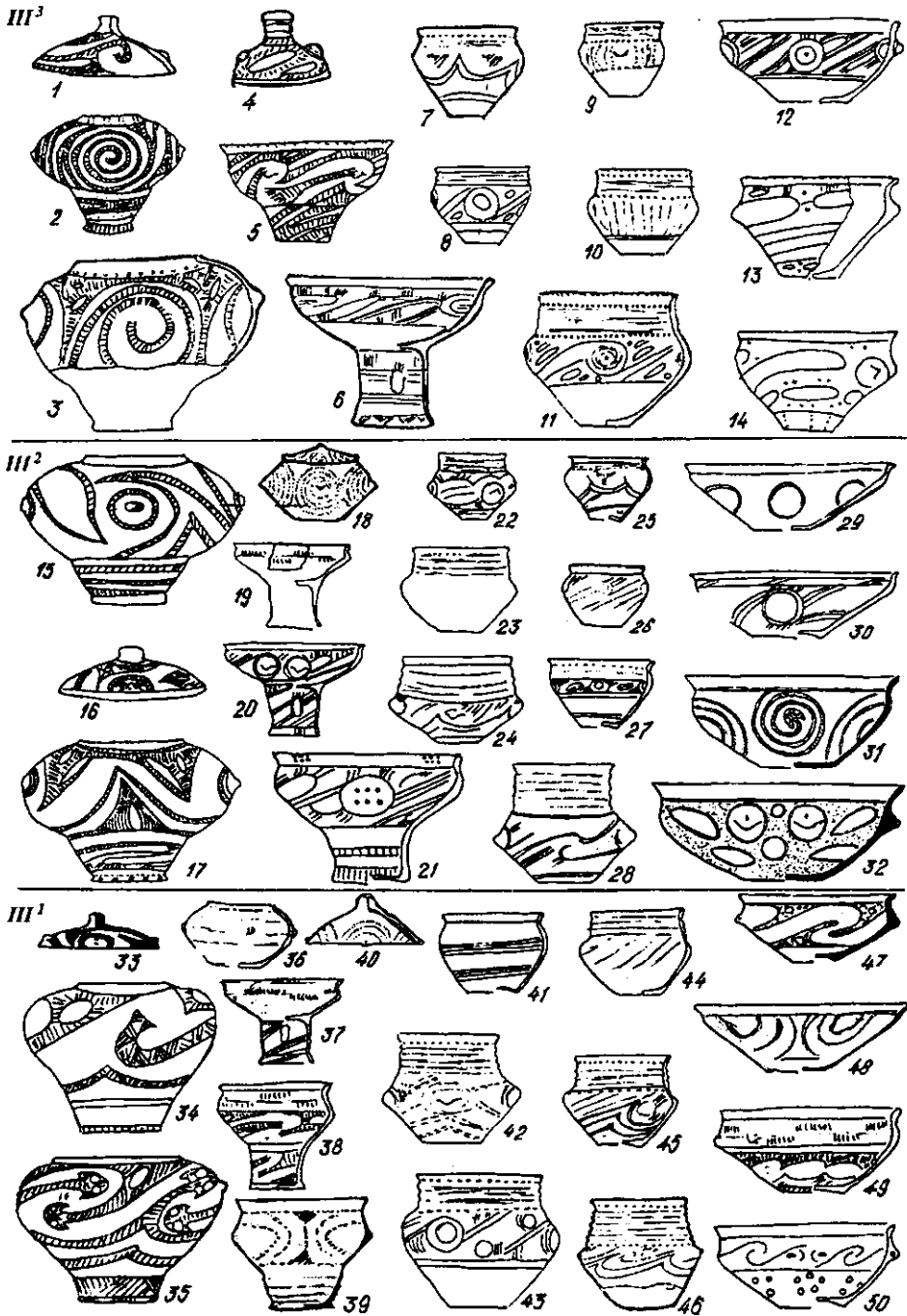

Рис. 1. Основні типи столового посуду Трипілля АІІІ: 33–50 — Трипілля АІІІ, 1; 15–32 — Трипілля АІІІ, 2; 1–14 — Трипілля АІІІ, 3. 1, 3, 6, 10, 13 — Гренівка; 2, 4, 7, 8, 14 — Ленківці; 5, 9 — Кормань; 15, 23, 28 — Карбуна; 16–18, 21, 25, 31, 32 — Олександрівка; 19, 27, 29, 30 — Сабатинівка ІІ; 20, 24 — Голеркани; 22 — Кошерниця; 26 — Берново-Лука; 33, 34, 37, 41, 43, 50 — Слободка-Західна; 35, 36, 44, 45, 47 — Тимкове; 39, 40, 48 — Гребенюків Яр; 42 — Вороновиця; 49 — Гайворон.

Підфаза Трипілля АІІІ, 3 презентована на Дністрі поселеннями Ленківці, Кормань, у Побужжі — Гренівка. У керамічних комплексах цих поселень ті ж композиції орнаменту, що спостерігалися раніше на тих же типах посуду, але вони доповнюються ямками — відбитками крупного круглого штампа. Серед

керамічних типів не трапляються ребристі фруктовниці, з'являються нові елементи: високі напівсферичні покритки (рис. 1, 4), глибокі миски (рис. 1, 13, 14).

У Румунії не опубліковано пам'яток, які мали б керамічні комплекси, відповідні Трипіллю АІІ, 3. Можливо, вони є у Подурь-Дялул-Гіндару. У будь-якому разі, у Подурі, а також Тирпештах та Ізвоарі, над шарами Прекукутені ІІІ, що має на двох останніх пам'ятках аналогії з Трипіллям АІІ, 2, лежить шар культури Кукутені А—2. С. Марінеску-Билку вважає, що «поворотним пунктом між культурами Прекукутені і Кукутені є шар ІІ, 2 у Тирпештах»²⁹. Такі відмінності між матеріалами Прекукутені ІІІ в Румунії та Трипіллям АІІ в Молдові й в Україні можуть свідчити про те, що наприкінці культури Прекукутені-Трипілля А починають формуватися локальні особливості, які потім спричиняються до виникнення культур трипільсько-кукутенської спільності.

Пам'ятки типу Луки-Врублівецької та Нових Русешт І (нижній горизонт), на нашу думку, слід перенести до наступного етапу — Трипілля ВІ-Кукутені А1—2. Звичайно віднесення пам'яток до етапу ВІ-Кукутені А вимагає присутність серед їх матеріалів розписного посуду. Але дослідження О. В. Цвек довели існування східнотрипільської культури у межах трипільсько-кукутенської спільності, для якої характерним є посуд із заглибленою орнаментациєю, а розписного посуду майже немає або він трапляється у дуже невеликій кількості³⁰. За О. В. Цвек, до першого періоду східнотрипільської культури належать пам'ятки борисівського типу. В основі їх еволюції, за К. К. Черниш³¹, лежить Лука-Врублівецька. Таким чином, формування східнотрипільської культури починається на початку етапу ВІ у північному ареалі трипільських поселень.

У цей час у південному ареалі існують поселення типу Нових Русешт І, 1а, кераміка з заглибленою орнаментациєю яких має багато рис, спільних з групою посуду із заглибленим візерунком таких поселень, як Хебешешти. Тут, за К. К. Черниш, складається один з локальних варіантів Кукутені А-Трипілля ВІ в південному регіоні трипільсько-кукутенської спільності.

В Румунії не знайдено поселень, матеріали яких мають аналогії у Луці-Врублівецькій. Водночас, поселення перших фаз культури Кукутені А1—2 з посудом із біхромним розписом відомі тільки у Прикарпатській Молдові, їх немає на схід від Сирету. Ціком логічно припустити, що така особливість, як біхромний розпис, є рисою локальною, а не хронологічною, а пам'ятки типу Луки-Врублівецької та Нових Русешт І синхронні пам'яткам Прикарпатської Молдови Кукутені А1—2 з біхромним розписом. Згодом, на етапі Кукутені А3 розписний посуд потрапляє у східні регіони Трипілля-Кукутені до Південного Бугу.

Рисами, які дають змогу синхронізувати поселення Лука-Врублівецька та Нові Русешти І.1а з пам'ятками Кукутені А1—2 є поширення в орнаментатії ямок — відбитків великого круглого штампа, а також використання дрібнозубчастого квадратного чи великозубчастого круглого штампа по гребеню канелюр. Серед форм набувають поширення глибокі покритки, що за формою наближаються до шоломоподібних, з'являються «біноклі» та «моноклі» — підставки, грушоподібні посудини без вирізаної донної частини. Усі ці риси характерні для матеріалів Трипілля ВІ у Подністров'ї та Побужжі, що й дозволяє віднести Луку-Врублівецьку та Нові Русешти І, 1а до етапу ВІ, якщо визнавати вирішальною межею між етапами синхронізацію етапу ВІ, за періодизацією Т. С. Пассек, з культурою Кукутені А.

Джерела до абсолютної хронології Прекукутені-Трипілля А досить обмежені наявністю радіовуглецевих дат. Нам відомо шість ізотопних дат:

Подур-Гіндару	Прекукутені ІІ	Bln-2804,	5820±50
Подур-Гіндару	Прекукутені ІІІ	Bln-2803,	5880±50
Подур-Гіндару	Прекукутені ІІІ	Bln-2782	5780±50
Рогожани	Трипілля АІІ	Bln-2426	5690±50, 4526±73
Тимкове	Трипілля АІІІ, 1	Bln-3191	5700±70, 4550
Тирпешти І	Прекукутені ІІІ	Gm-4424	5540±85, 4391±77
Нові Русешти І, 1а	Трипілля ВІ— Кукутені А1-2	Bln-590	5565±100, 4415±95
Подур-Гіндару	Кукутені А1	Bln-2783	5690±50

Половина визначень припадає на стратифіковану пам'ятку — тель Подур-Дялул-Гіндару. На наш погляд, симптоматичним є збіг деяких дат Прекукутені ІІ, а також дати Нових Русешт з датуванням тих комплексів у Подурі, де є кераміка з біхромним розписом. Це може бути свідченням близькості їх у часі і того, що запропоновані румунськими дослідниками хронологічні ознаки насправді є рисами локальних особливостей. На жаль, обмаль дат не дає можливості наполювати на такому припущенні.

Дати Прекукутені ІІ-Трипілля АІІ можна розглядати як такі, що фіксують появу культури на початку V тис. до н. е. Дати Нових Русешт І та шару Кукутені АІ Подурь-Дялул-Гіндару фіксують фінал Прекукутені-Трипілля А у середині V тис. до н. е. Таким чином культура Прекукутені-Трипілля А в цілому припадає на першу половину V тис. до н. е.

Таблиця 1. Синхронізація пам'яток Прекукутені-Трипілля А.

Фази	Прут	Пруто-Дністровське межиріччя	Середнє Подністров'я	Дністро-Бузьке межиріччя	Побужжя	Буго-Дніпровське межиріччя	Горизонти Караново
Кук. А1-2	Ізвоар ІІ. 1б; Тирпешти ІV	Нові Русешти І, 1а	Лука-Врублівецька	?	Плисків-Чернявка; Тростянець	Зарубинці	Караново VI
ІІІ; 3	Подур-Пр.ІІІ	?	Кормань	?	Гренівка	?	
ІІІ; 2	Босач; Тирпешти ІІІ	Карбуна, Голеркани, Багринешти, Солончени І, Кошерниця	Лука-Устинська; Берново-Лука	Олександрівка; Нестоїта ІІ	Данилова Балка; Могильна ІІІ; Сабатинівка ІІ	Павлівка І	
ІІІ; 1	Ізвоар І, 2	Путинешти І	Вороновиця	Тимкове; Слобідка-Західна	Гайворон	Гребенюків Яр	Караново V
ІІ; 2	Тирпешти ІІ, Ізвоар І, 1, Подур-Пр.ІІ	Флорешти ІІІ	Окопи; Брага; Бабшин; Берново (Малинки)	Нестоїта 4			
ІІ; 1	Ларга-Жижія; Гігосшти	Флорешти І; Рогожани	Бернашівка				
І	Траян-Дялул-Віей						Караново IV

Примітки

¹ Пасек Т. С., Латынин Б. Опыт классификации керамики трипольской культуры Восточной Европы. // Науковий архів ІА НАНУ.— Ф. 568 (ВУАК)

² Passek T. La ceramique Tripolienne // ИГАИМК.— 1935.— Вып. 122.

³ Passek T. С. Трипольська культура.— К., 1941.

⁴ Passek T. С. Периодизация трипольских поселений // МИА.— 1949.— 10.

⁵ Даниленко В. Н. Археологические исследования в зонах строительства ГЭС на Южном Буге в 1959-1960 гг. // КСИА АН УССР.— 1962.— Вып. 12.— С. 25—26.

⁶ Даниленко В. Н. Неолит Украины.— К., 1969.— С. 224.

⁷ Маркевич В. И. Исследования Молдавской неолитической экспедиции // АИМ (1972).— 1974.— С. 35, 41.

⁸ Dumitrescu VI. Originea si evolutia culturii Cucuteni-Trepolie // SCIV.— 1963.— № 1.— P. 51—71.

⁹ Погожева А. П. Глиняная антропоморфная пластика трипольской культуры (Триполье А): Автореф. дис... канд. ист. наук.— М., 1971.— С. 19.

¹⁰ Там же.— Табл. 4.

¹¹ Черныш Е. К. Место поселений Борисовского типа в периоды зации трипольской культуры // КСИА АН СССР.— 1975.— Вып. 142.— С. 3—10.

¹² Погожева А. П. Антропоморфная пластика Триполья.— Новосибирск, 1983.— С. 39.

¹³ Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии: Энеолит СССР // Археология СССР.— М., 1982.— С. 166—320.

¹⁴ Збенович В. Г. Поселение Бернашевка на Днестре.— К., 1980.

¹⁵ Збенович В. Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины.— К., 1989.

¹⁶ Збенович В. Г. Ранний этап...— С. 138.

¹⁷ Там же.— С. 201—211.

¹⁸ Vulpe R. Izvoare.— Bucuresti, 1957.

¹⁹ Монах Д. Энеолитический тельп Подурь-Дялул Гиндару // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. — V в. н. э.).— Киев, 1991.— С. 30—32.

²⁰ Збенович В. Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины.— С. 127.

²¹ Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА.— 1961.— № 84.

²² Бурдо Н. Б., Видейко М. Ю. Типы раннетрипольской керамики и ее орнаментации в междуречье Днестра и Южного Буга // Северное Причерноморье.— Киев, 1984.— С. 97.

²³ Патокова Э. Ф., Петренко В. Г., Бурдо Н. Б., Полищук Л. Ю. Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье.— Киев, 1989.— Рис. 16, 10, 11.

²⁴ Монах Д. Указ. Соч.— С. 31.

²⁵ Маркевич В. И. Раннетрипольское поселение Кошерница 1 // АИМ в 1986 г.— Кишинев, 1992.— С. 28-45.

²⁶ Збенович В. Г. Ранний этап...

²⁷ Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА.— 1961.— № 84.

²⁸ Маркевич В. И. Исследования Молдавской неолитической экспедиции в 1970—73 гг. // АИМ 1970—1971.— С. 52—78.

²⁹ Marinescu-Bilcu S. Tirpesti — from Prehistory to History in Eastren Romania // BAR International Series.— 1981.— № 107.— Oxford.— P. 138.

³⁰ Цвек Е. В. Буго-Днепровский вариант восточнотрипольской культуры (К проблеме выделения культур и локальных вариантов Триполья) // Первобытная археология.— Киев, 1989.— С. 107.

Н. Б. Бурдо

ХРОНОЛОГИЯ И ПЕРИОДИЗАЦИЯ ТРИПОЛЬЯ А

Проблема периодизации трипольской культуры за сто лет ее исследования имеет значительную историографию. Однако ранний этап Триполье А был выделен позже других фаз и проблема его хронологического членения остается актуальной. В статье для хронологического разделения раннего триполья использован принцип, предложенный Е. К. Черныш — сопоставление комплексов памятников с материалами стратифицированных объектов культуры Прекукутени-Триполье А. Предложена следующая периодизация и синхронизация памятников:

Триполье АII, 1 — Флорешты I, Рогожаны, Бернашевка

Триполье АII, 2 — Флорешты III, Окопы, Нестоита IV

Триполье АIII, 1 — Путинешты I, Вороновица, Тимково, Слободка-Западная, Гайворон, Гребенюков Яр

Триполье АIII, 2 — Карбуна, Голерканы, Кошерница, Багринешты, Берново-Лука, Лука-Устинская, Александровка, Нестоита II, Сабатиновска II, Могильна III, Данилова Балка, Павловка I

Триполье АIII, 3 — Кормань, Греновка

Поселения типа Луки-Врублевцевкой и Новых Русешт I (нижний горизонт) сопоставляются с памятниками этапа VI, где они находят определенные аналогии. В связи с тем, что они синхронны поселениям Прикарпатской Молдовы с комплексами бихромной расписной керамики, то их следует датировать начальными ступенями этапа Триполье VI. Немногочисленные радиоуглеродные даты позволяют считать, что культура Прекукутени — Триполье А существовала в первой половине V тыс. до н. э.

N. B. Burdo

CHRONOLOGY AND PERIODIZATION OF TRIPOLIE A

The problem of the Tripolian culture periodization had been studied for hundred years and so it has significant historiography. But the early stage, namely, Tripolie A was identified later than other stages and the problem of its chronological division remains topical. In this paper we have used for chronological division of early Tripolie the principle suggested by E. K. Chernysh: comparison of assemblages of monuments and findings of stratified items of culture of Precucuteni — Tripolie A. The following periodization and synchronization of sites is suggested:

Tripolie AII, 1 — Floreshty I, Rogozhany, Bernashevka

Tripolie AII, 2 — Floreshty III, Okopy, Nestoita IV

Tripolie AIII, 1 — Putineshty I, Voronovitsa, Timkovo, Slobodka Zapadnaya, Gai-voron, Grebenyukov Yar

Tripolie AIII, 2 — Karbuna, Golerkany, Koshernitsa, Bagrineshty, Bernovo-Luka, Luka Ustinskaya, Aleksandrovka, Nestoita II, Sabatinovska II, Mogilna III, Danilova Balka, Pavlovka I

Tripolie AIII, 3 — Korman, Grenovka

Settlements of the type of Luka-Vrublevetskaya and Novye Ruseshty I (the lower horizon) are compared with monuments of stage BI where they have certain analogies. As they are synchronous with settlements of Pricarpathian Moldova which have assemblages of bichromous painted pottery, they should be dated initial stages of Tripolie BI. Scanty radiocarbon dating permit considering that the Precucuteni-Tripolie A culture existed in the first half of the 5th millennium B. C.